Fiillerimiz ve cüz’î irademiz

Nadir Budagov: “Şu ifadeyi açıklar mısınız? 26. Söz: ‘Evet, eğer abd, hàlık-ı ef’âli bulunsaydı ve icada iktidarı olsaydı, o vakit ihtiyârı ref’ olurdu.’”

Bedîüzzaman Hazretleri Kader Risâlesi’nde, kader ile kulun iradesinin, kulun irâdî fiillerinde nasıl birleştikleri sorusuna yedi vecihle cevap verir. Bu vecihlerden altıncısında, îtikâdî mezheplerin kulun iradesine bakışını ele alır. Buna göre, cüz’î irâdenin (kulun iradesinin) özü “meyelân”dan ibârettir. Yani cüz’î irâde, fiillerimiz öncesinde bilincimizde meydana gelen bir ön meyildir. Biz bir şeye meylederiz, bizim meylimizin hemen ardından, yani bizim niyet ve yönelişimizden hemen sonra Cenab-ı Hak yöneldiğimiz fiili yaratır. Ancak meyil ve yöneliş bize ait olduğundan sorumluluk da bize aittir.

Bu konuda Ehl-i Sünnet akaidinde ihtilâf yoktur. Fakat Mâtüridî’ler ve Eş’ârî’ler kulun yönelişinin özünde yatan “meyelân”ın, yani ön meylin statüsünü ve kime ait olduğunu tartışmışlardır. Mâtüridî’lere göre meyelân îtibârî bir emirdir, yani farazî (teorik) bir varsayımdan ibârettir; kula verilebilir. Fakat bu meyelân Eş’ârî’lere göre farazî değil, mevcuttur. Dolayısıyla kula ait değildir. Bu meyelânı yaratan Cenab-ı Hak’tır. Bu durumda Eş’ârî mezhebine göre bu meyelandaki “tasarruf” farazîdir ve kula aittir.

Bedîüzzaman Hazretleri burada her iki mezhebi birleştirir. O’na göre ister meyelan olsun, ister meyelandaki tasarruf olsun; her ikisi de nisbî bir emirdir, yani farazî bir semboldür, yani varsayılan bir hattır; hakîkî bir vücudu yoktur. Yani bu meyelan veya bu meyelandaki tasarruf bir varsayımdan ibârettir. Varsayım ise, tam bir illet istemez. Dolayısıyla küllî irâde, yani Allah’ın irâdesi kulun irâdesini ortadan kaldırmaz.

Öyleyse, o farazî emir nasıl bir hareket yapar ki, hemen arkasından dilediği şey İlâhî kudret tarafından yaratılır ve sorumluluk kula ait olur?

Saîd Nursî Hazretlerine göre, meyelan denilen bu emr-i itibârî bir rüçhâniyet kazansa, yani her hangi bir şey içimizde binlerce tercihler içinden bir tercih olarak doğsa ve diğer tercihlere nazaran üstünlük kazansa, onu fiiliyâta geçirebiliriz. O anda onu terk edebilir veya yapabiliriz. İşte tercih ettiğimiz şey kötü bir fiilse, yani meylettiğimiz ve yöneldiğimiz şey çirkin bir iş ise, Kur’ân o anda insana diyor ki:

“Yapma! Şerdir! Haramdır!”

Mutezile’nin hatası burada ortaya çıkıyor. Mutezile diyor ki: “Kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır.” Bu söz yanlıştır. Çünkü eğer böyle olsaydı, kulun iradesi olmayacaktı. Yani “abd, hàlık-ı ef’âli bulunsaydı ve icada iktidarı olsaydı, o vakit ihtiyârı ref’ olurdu.” Yani, eğer kul kendi fiillerinin yaratıcısı olsaydı ve îcada gücü yetseydi, o vakit kulun irâdesi ortadan kalkacaktı. Çünkü yaratmak Allah’a mahsustur. Kul kendi fiillerini yaratmış olsaydı bile bu, yaratma işini Allah’a mahsus kılmaktan alıkoymayacaktı. Kul, Allah’a mahsus yaratma sıfatıyla kendi fiillerini yaratmaya kalkınca da, bu defa iradesini kaybedecekti. Çünkü Allah’a ait bir sıfatı kullanırken bu defa kendi iradesi yerine Allah’ın iradesini esas alacaktı. Oysa irâdemiz her saniye başı defalarca tercihler yapıyor ve hepsinde de bağımsız hareket ediyor. Öyleyse irâdemiz, yaptığı tercihlerden ve tasarrufta bulunduğu meyillerden sorumludur. Demek, fiillerimizin yaratıcısı Cenab-ı Allah, sorumlusu ise biziz!

Burada Bedîüzzaman: “Madem katli yaratan Cenab-ı Hak’tır; niçin bana kâtil denilir?” sorusunu sorar ve cevaplar: Sarf İlmi kâidesince ism-i fâil, nisbî bir emir olan masdardan doğmaktadır. Yani kâtil ismi, “katl” mastarından doğmaktadır. Halbuki katli yaratmak hâsıl-ı bilmasdardır; yani katli yaratma fiili, katl mastarıyla ilgili gibi gözükse de, gerçekte katl mastarı ile ilgisi yoktur. Yani katl ayrıdır, katli yaratmak ayrıdır. Öyleyse kâtil ayrıdır, Hâlık ayrıdır. Katlin, yani ölümün Cenab-ı Hakk’ın yarattığı bir mahlûk olması, kâtili sorumluluktan kurtarmaz. Çünkü masdar, yani katl işi, yani öldürme fiili bizim kisbimizdir. Yani katli biz yaparız. Kâtil unvânını da biz alırız.

Bu durumda biz içimizdeki öldürme meylini iptal etmemekten, bunu yürürlüğe koymaktan ve bir ölüme neden olmaktan dolayı sorumluyuz. Bizim tetiği sıkmamıza bağlı olarak, Cenab-ı Hakk’ın ölümü yaratmış olması bizi sorumluluktan kurtarmaz. Öldürme isteği ile harekete geçen ve öldürme fiilini işleyen bizden başkası değildir. O halde kâtil de bizden başkası değildir.1

Dipnot:

1- Sözler, s. 431